

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (32.019.51)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-13-1>

Цанко О.М.

<https://orcid.org/0000-0002-7169-0139>

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ФЕНОМЕНУ ПОПУЛІЗМУ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ДЕМАГОГІЇ

У статті дається узагальнююча характеристика феномену популізму та політичної демагогії через призму їхнього історичного розвитку. Автор звертає особливу увагу на розкритті сутності понять «популізм» та «політична демагогія», визначаючи при цьому їхні як спільні риси так і відмінності. Зокрема зазначається, що незважаючи на свою зовнішню схожість, популізм та демагогія не є тотожними. Так популізм передбачає значно менш негативний спосіб отримання популярності серед мас, ніж демагогія, оскільки демагоги спекують реальними проблемами своєї аудиторії, представляють події, погляди опонента у фальшивому світлі, вдаються до фальсифікації фактів. У сучасній політичній практиці популізм виступає набагато складнішим та неоднозначним явищем, а демагогія є лише одним із багатьох його інструментів і стратегій. У цьому аспекті близьким за змістом є поняття «політиканство», яке, разом із демагогією, є одним з негативних проявів популізму.

У статті також здійснюється одна з перших спроб визначити основні періоди історичного розвитку популізму та політичної демагогії, визначаючи при цьому основні напрямки їхньої еволюції. Поряд з цим, досліджуючи популізм та політичну демагогію в історичній ретроспективі, можна також зробити висновок, що об'єктивні умови виникнення цих суспільно-політичних явищ були пов'язані із соціальною тенденцією, у відповідності до якої маси є лише об'єктом політики. Суб'єктивні передумови для виникнення та поширення популізму викликані недосконалістю відносин «панування-підпорядкування», домінуванням масового суспільства. В дослідженні робиться узагальнюючий висновок, що функціонування та поширеність популізму і політичної демагогії у сучасних політичних системах характеризується його детермінованістю культурними, історичними, політичними особливостями країн.

Ключові слова: популізм, політична демагогія, апризм, жетулізм і піронізм, політична система, політиканство, корупція, націоналізм.

Актуальність теми статті полягає перш за все в тому, що починаючи з 2000-х рр. в політичних системах багатьох країн світу відбулися глибокі зміни, які в свою чергу були пов'язані з різким зростанням популізму та політичної демагогії, що завдають значної шкоди їх політичній та економічній стабільності, а також призводять до негативних соціальних наслідків для населення цих країн. Нині ми змушені констатувати той факт, що в сучасних європейських країнах підтримка радикальних популістських партій вища, ніж будь-коли протягом останніх 30 років. Зокрема, аналіз результатів виборів за остання три роки показує, що у 22 європейських країнах партії з антиелітарною, нативістською та націоналістичною риторикою в середньому виграли 16%

загальної кількості голосів на останніх парламентських виборах в кожній з країн. Ще десять років тому цей показник становив 11%, а у 1997 р. – 5% [1].

Стосовно України, як засвідчують останні політичні події, популізм і супровідна йому політична демагогія набувають особливо загрозливих масштабів, і поряд з проблемою корупції, представляють постійну небезпеку хиткій стабільності її політичної системи, а також загрожують нівелювати навіть найконструктивніші реформаторські ініціативи.

Розглядаючи популізм та демагогію як суспільно-політичні феномени, варто зазначити, що ці політичні явища є поширеними як в бідних так і в багатих країнах; як в постсоціалістичних, так і в зразково ринкових; як в суспільствах з притаманними їм неоліберальними стихіями, так і в державах загального добробуту.

Ступінь дослідження теми. Перші наукові дослідження популізму відбувалися у контексті вивчення політичної ідеології, політичного лідерства, партій тощо, що знайшло своє відображення в працях сучасних дослідників І. Волкової, М. Конован, Д. Макре, Р. Хофстедтера, П. Теггерта, А. Торре, Б. Коваля, І. Шокіна, О. Літаврова, Л. Пасо, С. Блюменталя, Ж. Блонделя та ін.

Питання популістських технологій ведення політичної боротьби досліджувалися у працях С. Лазаруса, Ж. Доменака, Р. Гудіна, Д. Джумані тощо. Серед вітчизняних дослідників питання популістського впливу на суспільну свідомість розглядалися у працях В. Бебика, М. Варія, Д. Видріна, М. Головатого, В. Королька, О. Покальчука, В. Полторака, Г. Почепцова, А. Пойченка, М. Томенка та інших вчених.

Водночас, маючи значний доробок дослідження популізму, варто зазначити, що його суть визначена недостатньо. Характерною ознакою популізму є його багатовимірність та різноплановість. Тому наявні дослідження до кінця не вирішують цієї складної проблеми, а створюють підґрунтя для подальших наукових пошуків.

В пропонованій статті ми **ставимо за мету** дослідити процес становлення та розвитку популізму та політичної демагогії у їх історичній ретроспективі. Виходячи з поставленої мети, ми намагатимемося вирішити наступні завдання:

- з'ясувати сутність популізму та політичної демагогії, визначаючи їхні як спільні риси так і відмінності;
- визначити основні історичні етапи становлення та розвитку популізму та політичної демагогії у світовій політиці;
- винести певний історичний досвід та використати його для сучасної української політики.

Виклад основного матеріалу. Поява самого терміну «популізм» (лат. *populus* – народ) прийнято ототожнювати із виникненням наприкінці ХІХ ст. у США масового фермерського руху [2, с. 34]. Хоча, прообрази популізму простежуються ще з часів античності, однак об'єктом наукового дослідження він став лише на початку минулого століття.

Нині, феномен «популізму» має доволі широку інтерпретацію. Під ним розуміють перехідний тип політичної свідомості, що склався історично; використовують для оцінки різних соціально-політичних рухів та ідеологій, в основі яких лежить апеляція до народних мас; політична діяльність, базована на маніпулюванні популярними в народі цінностями й очікуваннями. Зокрема, в енциклопедичному словнику з політології зазначено, що «популізм – це діяльність, яка має на меті забезпечення популярності в масах, ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел тощо. Популіст у сучасній політиці – діяч, який заграє з масами» [3, с. 306].

В іншому словнику вказано, що «популізм – це вид соціальної і політичної демагогії» [4, с. 121]. К. Мад і Ф. Шміттер визначають популізм як політичну ідеологію, за якою «суспільство поділене на дві однорідні й антагоністичні групи, «чистий народ проти «корумпованих еліт», а політика має виражати загальну волю народу [5, р. 547; 6, р. 5].

На нашу думку, умовно популізм можна визначити, як набір відповідних політичних і соціальних гасел, що розраховані на широку мобілізацію мас проти правлячих еліт і державних інститутів (традиційні партії, профспілки, громадянське суспільство це не підтримують), характеризується активною маніпуляцією масової свідомості через ЗМІ та ґрунтується на харизмі лідерів.

З поняттям популізму напряду пов'язують і поняття політичної демагогії. Зокрема, у стародавній Греції політиків-ораторів, які були популярними у суспільстві, називали демагогами (демагог – народний вождь, а демагогія – «управління народом») [7, р. 182]. З часом, термін «демагогія» набув іншого значення, з негативним відтінком. Наприклад, у словнику В.І. Даля демагог визначається як крайній демократ, що домагається влади в ім'я народу; таємний підбурювач; поборник безначальності, що прагне повалити порядок управління; а сама демагогія характеризується, як панування влади народу, черні в управлінні [8, с. 427]. Нині етимологія цих слів означає, що демагог – корисливий шукач народної популярності, а демагогія – запобігання перед народом [9, с. 63]. У політичному розумінні демагогія – це оцінка виступів, заяв політиків, які не містять конструктивних ідей і пропозицій, заплутують проблему і відвертають увагу від актуальних питань.

В умовах українських політичних реалій, демагогія сприяє впровадженню в суспільну свідомість помилкових уявлень, переконує маси в позитивному русі без видимих на те підстав. Демагоги – це політичні діячі, які створюють собі популярність, домагаючись власних цілей неправдивими і безвідповідальними обіцянками, перекрученням фактів, обманом, лестощами, маніпулюванням свідомістю людей, спекулюючи на почуттях і прагненнях мас, вводячи їх в оману.

Однак, незважаючи на свою зовнішню схожість, популізм та демагогія не є тотожними. В даному контексті зазначимо, що загальносвітова політична практика переконливо довела, що бути демагогом і бути популістом – не одне й

те саме. Як справедливо зазначає М. Баранов, популізм передбачає значно менш негативний спосіб отримання популярності серед мас, ніж демагогія. Демагоги спекують реальними проблемами своєї аудиторії, представляють події, погляди опонента у фальшивому світлі, вдаються до фальсифікації фактів [10]. Тоді як у сучасній політичній практиці популізм виступає набагато складнішим та неоднозначним явищем, а демагогія є лише одним із багатьох його інструментів і стратегій. У цьому аспекті близьким за змістом є поняття «політиканство», яке разом із демагогією є одним з негативних проявів популізму.

У своєму історичному розвитку популізм та політична демагогія пройшли значний період свого становлення та еволюції, в процесі якого змінювалися його основні форми та методика впливу на широкий загал населення різних країн.

Як ми вже вище зазначали, сучасний популізм та політична демагогія своїми витоками виходять із руху американських фермерських або аграрних популістів кінця ХІХ ст. [11, с. 45-48]. Виникнення та розвиток американського аграрного популізму було пов'язане із становленням великокапіталістичного виробництва, коли відбувалася стрімка індустріалізація країни, зростали міста, посилювався вплив великого капіталу, розгорталася класова боротьба у вигляді піднесення фермерського та робітничого руху – верств найбільш вразливих до економічних та соціальних потрясінь. Причинами такого стану були збитки американських фермерів та інших соціальних прошарків через постійне зниження цін на свою продукцію, що було продиктовано впровадженням нової техніки у виробничий процес та революцією в транспорті, яка призвела до появи на американському ринку гравців із інших країн, тим самим породивши конкуренцію [11, с. 56].

У цих умовах як провісники популізму формувалися фермерські рухи, котрі отримували значну підтримку від виробників продуктів із середнього Заходу, бавовни та тютюну з Півдня. Зосереджуючи увагу на проблемах залізничного транспорту, фермери домоглися значних результатів на рівні штатів і вплинули на федеральний залізничний статус. Ці факти на фоні загального невдоволення діяльністю Республіканської та Демократичної партій призвели до створення незалежної «популістської» або Народної партії у 1891 р. В програмі цієї партії знайшла своє відображення низка вимог фермерського та робітничого класу, серед яких основними були:

- запровадження 8-годинного робочого дня;
- державний контроль над залізницями;
- створення особливих умов для продажу земель фермерам;
- прямі вибори президента, віце-президента та сенату США [12, р. 83-84].

Також американські популісти висунули низку важливих ідей пов'язаних із розширенням демократичних інститутів, контролем за діяльністю владних структур тощо.

Однак, будучи невизначеним за своєю ідейно-політичною спрямованістю, цей політичний рух не зміг існувати самостійно. У 1896 р. Народна партія ввійшла до складу Демократичної партії, підтримавши на чергових президентських виборах кандидатуру У.Брайана, висунутого демократами. Варто зазначити, що саме з ім'ям У.Брайана було пов'язане остаточне затвердження в тогочасній американській політиці «популізму» та «демагогії» як основних методів політичної боротьби. Завдяки популістським гаслам У.Брайан сподівався залучити на свій бік широкі народні маси для підтримки його, як кандидата у президентській кампанії. Пропагуючи себе «месією», а боротьбу за Білий дім, як святу справу, він був щедрим на обіцянки швидкого покращення життя фермерів та робітників, і тим самим доводив, що за допомогою популізму можна добитися кращих результатів, ніж використовуючи помірковано-конструктивістські гасла [13, с. 23-24].

Загалом, головною метою американського аграрного популізму було покращення становища найбільш соціально незахищених верств населення, що на їх думку, мало досягатися шляхом зростання регулюючої ролі держави в економічній сфері. Адже, як зазначив відомий американський історик Р.Хофстедтер, якого вважають найсуворішим критиком популізму, саме популізм став у США першим значним політичним рухом, який наголошував, що держава несе повну відповідальність за загальний добробут її громадян [14].

Другим етапом у історичному розвитку популізму і політичної демагогії став популістський рух в країнах Латинської Америки, який почав організаційно оформлюватися на початку ХХ ст. Формуванню та подальшому розвитку цього руху сприяла експансіоністська політика США щодо латиноамериканських держав, яка розпочалася в цей період і тим самим зумовила інтенсивний розвиток національно-визвольної складової латиноамериканського популізму. Прихильники цього руху виступили не лише проти негативних рис капіталістичної експлуатації, а й «північноамериканського імперіалізму», за націоналізацію ключових галузей промисловості та землі тощо. За визначенням А.Кнайта, латиноамериканський популізм визначається як надкласовий політичний рух, який характеризується наявністю в ньому харизматичних лідерів, намаганням запровадити радикальну реформістську політику та засудженням революції як головного засобу досягнення соціально-економічних та політичних цілей [15; 16].

Популістські рухи в Латинській Америці у своєму розвитку породили низку ідейно-політичних течій, найпоширенішими серед яких є апризм, жетулізм і перонізм. Апризм був заснований в Перу, лідером лівого студентського руху Віктором Раулем Аїя де Ла Торре (1895-1979 рр.) у 1924 р. і був тісно пов'язаний з діяльністю Американського народно-визвольного альянсу (ісп. *Alianza Popular Revolucionaria Americana* – APRA) [16, р. 236].

Програми діяльності цього руху зводилися до боротьби з колоніальним феодалізмом та закордонним імперіалізмом. Основну мету своєї діяльності

апристи вбачали у проведенні аграрної реформи, націоналізації власності іноземного капіталу, створенні державної фінансової корпорації [16, р. 236]. В програмних документах апристів також передбачалося проведення соціально-політичних перетворень, зокрема, встановлення системи демократичного правління, забезпечення рівноправності громадян та соціальної справедливості (захист бідних і голодних), запровадження загальної початкової освіти тощо.

Загалом APRA, як і більшість латиноамериканських популістських рухів та організацій була великою родиною однодумців, об'єднаних єдиною метою національного і політичного визволення народу від гноблення політичних фарисеїв, що правили країною. Водночас APRA трактувалася як понадпартійний рух покликаний очолити загальнонародну боротьбу за зміни.

Наступний напрямок – жетулізм, отримав назву від очільника бразильського популістського руху Жетуліо Варгаса (1882-1954 рр.). Сам рух, як і його лідер, що сповідував ідею популістського ліберального альянсу, мав визначальний вплив на всі сфери життя у Бразилії, внаслідок чого в історіографії використовують поняття «Ера Варгаса», або «Нова держава» (Estado Novo) [13, р. 25-26]. Покладені в основу його програми ідеї були спрямовані, в першу чергу, на стимулювання економічного розвитку країни. Крім того, Ж. Варгас був послідовником фінансової та економічної незалежності Бразилії від іноземних країн, сприяв обмеженню імпорту і заохочував купівлю лише продукції національного виробника. На думку Ж. Варгаса, розбудова держави в першу чергу, має відбуватись у напрямі забезпечення єдності всього суспільства.

Засадничими положеннями програми Ж. Варгаса виступало формування заможного середнього класу, як соціальної сили, що має забезпечити ефективний і стабільний розвиток держави.

Ще одним яскравим популістським лідером країн Латинської Америки був Хуан Домінго Перон (1895-1974 рр.), аргентинський державний діяч та президент країни з 1946 до 1955 та з 1973 до 1974 рр. Свою діяльність цей лідер спрямував на розвиток профспілкового руху, що був активно підтриманий представниками середнього класу та військовими. Сама назва цього напрямку популістського руху (перонізм) тісно пов'язана з висунутою Х.Д. Пероном програмою реформ, яка на початку мала назву юстиціалізм, а згодом її почали називати іменем реформатора. Сутнісним змістом цієї програми став націоналізм, втілюючись у гаслі «великої Аргентини», яке передбачало, перш за все, встановлення соціальної справедливості та забезпечення класового спокою [17, р. 79].

У своїй практичній політичній діяльності Х.Д. Перон позиціонував себе в якості суспільного арбітра, і прагнув побудувати державу, яка б піклувалася про робітників. У своїх виступах перед столичними і провінційними працівниками він часто апелював, до гідності кожної людини її високого покликання.

Новий етап розвитку популістського руху припадає на період 30-х рр. ХХ ст. який пов'язаний з найтривалішою та руйнівною кризою, яка отримала назву «велика депресія». Ця криза зумовила не лише падіння життєвого рівня населення, але й активізацію суспільних настроїв, що призвело до піднесення популізму на новий якісний рівень. Так, у США система заходів, запропонованих та проведених урядом президента Ф. Рузвельта й була спрямована на посилення державного регулювання економіки з деякими реформами в соціальній сфері, отримала назву «Новий курс». Це був, по суті, комплекс окремих, не завжди пов'язаних між собою заходів і пропозицій пропагандистського характеру, що потім лягали в основу президентської програми [18, с. 126-130].

Щодо американського аграрного популізму, його представники виступали проти:

- неконтрольованого розростання державного управлінського апарату;
- корупції, плутократії, бюрократії, влади грошей та правлячого класу, який створив монополію на владу;
- надмірного індивідуалізму у відносинах між громадянами;
- модернізації економічно-виробничої сфери;
- урбанізації;
- зарубіжних інвестицій [19, с. 80].

На другу половину ХХ ст. припадає четвертий етап історичного розвитку світового популістського руху, який пов'язаний з поширенням популістсько-демагогічних течій у країнах Західної Європи. В цей період європейські партії та рухи популістського типу набирають особливої популярності. На відміну від аграрнофермерського популізму в США та популізму латиноамериканського, західноєвропейський популізм характеризувався крайньою правою ідейно-політичною спрямованістю.

Така спрямованість була властива Партії свободи в Австрії; французькому Національному фронту; німецькій партії «Республіканець»; нідерландській партії «Центр»; в Бельгії – фламандській партії «Фламандський блок» та валлонський Національний фронт; Партії прогресу у Данії; Партії прогресу в Норвегії та шведській «Нова демократія» [20, с. 19-20].

Крім того, популістську складову можна знайти у «Північній Лізі» в Італії та Швейцарській народній партії.

Спільною ознакою ідеологічної доктринальної основи цих партій є застосування ними у політиці методів популістського впливу на свідомість і поведінку населення з метою підтримки ними ідей та гасел, спрямованих на боротьбу з емігрантами; захист національних цінностей і національної єдності; захист основних прав і свобод своїх громадян тощо.

Водночас представники європейських популістських партій активно виступали проти плюралістичної складової системи демократичних цінностей. У цьому контексті варто звернути увагу той факт, що, наприклад,

Австрійську партію свободи (Freiheitliche Partei Österreichs) в середині 50-х рр. ХХ ст. заснував та став на її чолі колишній представник нацистської партії А. Фейнгалер [21, с. 245-349]. Проіснувавши на політичній арені майже 40 років, ця партія лише у 1995 р. змінила свою назву на «Вільні мислителі» (Die Freiheitlichen). Подібні популістські установки характерні також для французького Національного фронту, який у своїх передвиборчих програмних документах визначив пріоритетні завдання і мету досягнення соціальної гармонії у вигляді підтримки і збереження традиційних моральних цінностей, національних надбань народу, забезпечення національного шляху розвитку (способу життя), зміцнення основ правопорядку, вирішення питань соціальних меншин, надання їм прав і свобод на рівні з усіма громадянами держави [16, р. 95].

На території СРСР процес «перебудови», який розпочався в середині 80-х рр. ХХ ст. і супроводжувався демократизацією радянського суспільства та всієї системи державного устрою, характеризувався яскравими прикладами популістських проявів різних відтінків. У цьому контексті можна відзначити діяльність М. Горбачова – тодішнього Генерального секретаря Комуністичної партії Радянського Союзу. Його постійні поїздки по країні, відвідування різних підприємств (заводів, фабрик), державних установ та організацій – своєрідне «ходіння до народу», безпосередні апеляції до широких верств є класичним зразком вмілого застосування популістських прийомів у політичній діяльності.

Завдяки вірі в гасла, що проголошувалися перед простим народом під час його «походу в маси», у перші роки перебування при владі М. Горбачову вдалося завоювати симпатії простих людей. Однак, як показав подальший розвиток політичних подій, все це не підкріплювалося практичними позитивними результатами і призвело до втрати його авторитету, а згодом і реальної політичної влади.

П'ятий етап розвитку популізму та політичної демагогії припадає на 90-і рр. ХХ ст. і пов'язаний з поширенням рухів та партій популістського типу країн Центральної та Східної Європи. Зазначені політичні сили у своїх програмних документах і гаслах досить широко стали використовувати ідеї неолібералізму популістського спрямування. В цьому сенсі варто виділити партію «Самооборона Республіки Польща», яка була заснована у 1992 р. одним із лідерів Профспілки працівників сільського господарства Анджеєм Леппером. В її засадничих, власне передвиборчих програмах, зверненнях до різних політичних груп і організацій містилися вимоги державної допомоги приватним сільськогосподарським виробникам, що передбачало ліквідацію заборгованостей, розробку державної програми з надання низьковідсоткових кредитів на довготривалий період, запровадження державної монополії в окремих високоліквідних галузях економіки, надання державної грошової допомоги у випадку безробіття, збільшення розміру мінімальної соціальної допомоги, зниження пенсійного віку тощо [19, с. 55]. У цих програмах, а

особливо в політичних гаслах був завжди присутній заклик до подолання корупції та хабарництва шляхом удосконалення механізмів суспільного контролю.

Варто також звернути увагу на те, що в країнах Центрально-Східної Європи, котрі перебували на перехідному етапі свого розвитку в напрямі демократії, популізм набував також і форми політичної мобілізації. Це найчастіше виявляється під час виборів у прагненні сподобатись усім: використанні яскравих епітетів, оцінок щодо правлячої еліти, без жодних застережень щодо якості аргументів, безкомпромісності у критиці конкурентів, відсутності політичної відповідальності тощо. Нажаль, ці характеристики набули надзвичайного поширення, і не передбачається, що в найближчому майбутньому вони зникнуть з політичного життя. Інколи важко знайти відмінність між популізмом і демагогією щодо певного політика чи політики.

В країнах пострадянського простору, перехідний період, що характеризується зміною соціалістичної моделі розвитку суспільно-економічних відносин та введення ринкової системи у суспільному виробництві, вимагав відповідних популістських методів політичної поведінки, зокрема щодо вирішення питань в економічній сфері. В цьому відношенні яскравими прикладами популістського лідерства є колишній президент РФ Б. Єльцин, російський політик В. Жириновський та президент Білорусі – О. Лукашенко.

Варто зазначити, що популізм Б. Єльцина, який був дещо радикальнішим за популізм М. Горбачова, ґрунтувався на обіцянках забезпечення основ демократії та необмеженого суверенітету всіх суб'єктів Російської Федерації, ліквідації соціалістичного ладу в цілому. За допомогою подібної популістської риторики Б. Єльцин протягом кількох тижнів підвищив свій рейтинг з нуля до рівня, що дозволив йому отримати переконливу перемогу на виборах [22, с. 56]. Натомість популізм В. Жириновського, маючи певну радикальну спрямованість, забезпечив підтримку мас завдяки гостроті і злободенності порушених проблем суспільства як, наприклад, обіцянка «підняти Росію з колін», що зумовлено було тяжким економічним становищем держави, загальним розчаруванням людей у політичних лідерах і державних діячах, невдачами проведення економічного курсу, політичною нестабільністю. І ці радикально-популістські ідеї, наповнені ще й елементами переконливого ораторського мистецтва знайшли підтримку серед значної частини російського населення [23, с. 36].

В свою чергу О. Лукашенко, ще перебуваючи на посаді депутата парламенту Білорусі в 1990-1994 рр., у своїх виступах як з трибуни парламенту, так і перед білоруським народом, гостро критикував наявність корупції у всіх гілках державної влади. Припинення «зłodійської» приватизації стало основним його завданням і метою. У внутрішній політиці його правління характеризувалось постійним порушенням норм конституції та законів, боротьбою проти

парламенту та парламентаризму, проти опозиції, вільної преси. Міжнародні спостерігачі регулярно фіксували значні порушення та недемократичний характер президентських і парламентських виборчих кампаній.

Апелюючи до народу зі своїми програмами і популістськими гаслами, О. Лукашенко здобув собі авторитет і повагу значної частини населення, що повірила «батькові» і готова й надалі служити йому вірою та правдою.

Висновок. Таким чином, порівняльний аналіз численних історичних практик виникнення та розвитку популізму, негативний досвід тоталітарних і авторитарних режимів ХХ ст., дозволяє говорити про популізм як про доктрину, певний тип політики та ідеології. Функціонування та поширеність популізму у сучасних політичних системах характеризується його детермінованістю культурними, історичними, політичними особливостями країн. Водночас, незважаючи на відмінності конкретних виявів популізму, можна виокремити низку спільних змістовних характеристик, які мають універсальний характер і властиві більшості з них: народ; моральна сфера; демократія *versus* авторитаризм; антиінтелектуалізм; лідерство.

Розглядаючи сучасний популізм та політичну демагогію через призму їхнього історичного розвитку, ми цей розвиток умовно поділяємо на п'ять етапів:

- Перший етап припадає на кінець ХІХ ст. і пов'язаний з виникненням американського аграрного (фермерського) популізму у США.

- Другим етапом у історичному розвитку популізму і політичної демагогії став популістський рух в країнах Латинської Америки, який почав організаційно оформлюватися на початку ХХ ст. Популістські рухи в Латинській Америці у своєму розвитку породили низку ідейно-політичних течій, найпоширенішими серед яких були апризм, жетулізм і перонізм.

- Третій етап розвитку популістського руху припадає на період 30-х рр. ХХ ст., який пов'язаний з найтривалішою та руйнівною кризою, яка отримала назву «велика депресія». На цьому етапі ми помічаємо тенденцію до радикалізації популістських гасел, закликів до зміни існуючих соціальних відносин.

- Новий четвертий етап історичного розвитку світового популістського руху припадає на другу половину ХХ ст. На відміну від аграрнофермерського популізму в США та популізму латиноамериканського, західноєвропейський популізм характеризувався крайньою правою ідейно-політичною спрямованістю.

- П'ятий етап розвитку світового популістсько-демагогічного руху розпочався в 90-х рр. ХХ ст. і триває до нині. На цьому етапі популізм і політична демагогія поширюються в політичній практиці Центральної та Східної Європи. В цей період у своїх програмних документах і гаслах політичні партії країн зазначеного регіону досить широко стали використовувати популістські ідеї неолібералізму, сутність яких полягала в тому, що

суспільствам пропонувалися досить прості і швидкі шляхи вирішення складних соціально-економічних проблем.

Поряд з цим, досліджуючи популізм та політичну демагогію в історичній ретроспективі, можна також зробити висновок, що об'єктивні умови виникнення цих суспільно-політичних явищ були пов'язані із соціальною тенденцією, у відповідності до якої маси є лише об'єктом політики. Суб'єктивні передумови для виникнення та поширення популізму викликані недосконалістю відносин «панування-підпорядкування», домінуванням масового суспільства. Соціальну базу популізму становлять зазвичай перехідні, проміжні та межові групи суспільства (середні верстви населення, маргінальні групи, декласовані маси, люмпени), котрі з причини свого суперечливого становища уявляють свої інтереси понадкласовими і виявляють через це найбільшу податливість для демагогічно-популістських гасел. Аморальність популізму полягає ще й в тім, що він маніпулює довірою людей та деформує її.

Список використаних джерел та літератури

1. Tartar A. How the Populism Right Is Redrawing the Map of Europe. – December 11, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-europe-populist-right/>
2. Волкова И.В. Популизм и консерватизм: к истории американской политической мысли конца XIX века. – М., 1992. – 164 с.
3. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
4. Политологический словарь: Учебное пособие / Р.Г. Григорян, Г.И. Демин и др.; под ред. В.Ф. Халипова. – М.: Высшая школа, 1995. – 192 с.
5. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. – 2004. – Vol. 39. – № 4. – Autumn. – P. 542-563.
6. Schmitter Ph.C. A Balance Sheet of the Vices and Virtues of 'Populisms' // Paper presented at the conference "The Challenges of the New Populism". – Bulgaria, Sofia: The Centre for Liberal Strategies. – 2006. – P. 2-19.
7. Kitschelt H. Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems // Democracies and the Populist Challenge / Y. Mény and Y. Surel (eds.). – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 179-196.
8. Толковый словарь живого великорусского языка / Сост. В.И. Даль. 1-й т. – М.: Госуд. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – 669 с.
9. Шанский Н.М., Боброва Т.А. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прозерпина, 1994. – 398 с.
10. Баранов Н.А. Популизм и демагогия // Человек, культура, общество : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Н. В. Дулина, И. А. Небыков / Волгоград. гос. техн. Ун-т. – Волгоград, 2005. – Вып. 3. – С. 100-108.
11. Корявин Л. Популизм в США. – М., 1991. – 457 с.
12. Mair P. Populist Democracy v.s. Party Democracy // Democracies and the Populist Challenge / Y. Mény and Y. Surel (eds.). – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 81-97.
13. Дем'яненко М. Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія. - Дис.на здоб.н.с. канд..політ.наук. – К., 2015. – 177 с.
14. Ignazi P. The Extreme Right: Defining the Object and Assessing the Causes // Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe / Ed. by M. Schain, A. Zolberg & P. Hossay. – New York: Palgrave Macmillan UK, 2002. – P. 17-35.

15. Kraus S., Davis D. The Effects of Mass Communication on Political Behavior. – Pennsylvania State University Press, 1976. – 308 p.
16. Crozier M., Friedberg E. Actors and Systems. The Politics of Collective Action. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – VII, 333 p.
17. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // *Democracies and the Populist Challenge* / Y. Mény and Y. Surel (eds.). – Basingstoke, New York: Palgrave, 2002. – P. 62-80.
18. Иванян Э.А. Белый дом: политика и президенты. – Москва : Изд-во полит. лит., 1975. – 346 с.
19. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 286 с.
20. Погорельская С.В. «Вечно вчерашние»: правый популизм и правый радикализм в Западной Европе // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2004. – № 3. – С. 14-23.
21. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. – Київ: Всесвіт, 1999. – 510 с.
22. Горбатенко В. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керманічів // *Політичний менеджмент*. – 2006. – Спецвипуск. – С. 48-63.
23. Общественное мнение и власть: механизмы воздействия. – К., 1993. – 167 с.

References

1. Tartar, A. (2017). *Right Is Redrawing the Map of Europe*. December 11. [Online]. Available from: <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-europe-populist-right/> [In English].
2. Volkova, I.V. (1992). *Populizm i konservativizm: k istorii amerikanskoj politicheskoj mysli kontsa XIX veka* [Populism and Conservatism: Toward a History of American Political Thought in the Late 19th Century]. Moskva. [In Russian].
3. Aver'yanov, Yu.I. (ed) (1993). *Politologiya: Entsiklopedicheskiy slovar'* [Political Science: Encyclopedic Dictionary]. Moskva: Izd-vo Mosk. kommerch. un-ta. [In Russian].
4. Grigoryan, R.G. & Demin, G.I. (1995). *Politologicheskij slovar': Uchebnoye posobiye* [Political Science Dictionary: Textbook]. Moskva: Vysshaya shkola. [In Russian].
5. Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 4, (39), pp. 542-563. [In English].
6. Schmitter, Ph.C. (2006). A Balance Sheet of the Vices and Virtues of 'Populisms'. *Raper presented at the conference "The Challenges of the New Populism"* (pp. 2-19). Bulgaria, Sofia: The Center for Liberal Strategies. [In English].
7. Kitschelt, H. (2002). Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems. In Y. Mény & Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 179-196). Basingstoke, New York: Palgrave. [In English].
8. Dal', V.I. (1955). *Tolkovyy slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka. 1 tom* [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language. Volume 1]. Moskva: Gosud. izd-vo inostrannykh i national'nykh slovarey. [In Russian].
9. Shansky, N.M. & Bobrova, T.A. (1994). *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Moskva: Proserpina. [In Russian].
10. Baranov, N.A. (2005). Populizm i demagogiya [Populism and demagoguery]. In N.V. Dulina & I.A. Nebykov (eds). *Chelovek, kul'tura, obshchestvo: mezhvuz. sb. nauch. tr., 3* [Man, culture, society: interuniversity. Sat. scientific. tr.] (pp. 100-108). Volgograd. [In Russian].
11. Koryavin, L. (1991). *Populizm v SSHA* [Populism in the USA]. Moskva. [In Russian].
12. Mair, P. (2002). Populist Democracy v.s. Party Democracy. In Y. Mény & Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 81-97). Basingstoke, New York: Palgrave. [In English].

13. Dem'yanenko, M. (2015). *Populizm yak politychnyy fenomen i manipulyatyvna tekhnolohiya*. Dys. na zdob. n.s. kand. polit. nauk. [Populism as a political phenomenon and manipulative technology. Dis. at health researcher Candidate of Political Science]. Kyiv. [In Ukrainian].
14. Ignazi, P. (2002). The Extreme Right: Defining the Object and Assessing the Causes. In M. Schain, A. Zolberg & P. Hossay (eds). *Shadows over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe* (pp.17-35). New York: Palgrave Macmillan. [In English].
15. Kraus, S. & Davis, D. (1976). *The Effects of Mass Communication on Political Behavior*. Pennsylvania State University Press. [In English].
16. Crozier, M. & Friedberg, E. (1980). *Actors and Systems. The Politics of Collective Action*. Chicago: University of Chicago Press. [In English].
17. Taggart, P. (2002). Populism and the Pathology of Representative Politics. In Y. Mény & Y. Surel (eds.) *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 62-80). Basingstoke, New York: Palgrave. [In English].
18. Ivanyan, E. (1975). *Bely dom: politika i prezidenty* [White House: Politics and Presidents]. Moskva : Izd-vo polit. lit. [In Russian].
19. Romanyuk, A. (2007). *Porivnyal'nyy analiz politychnykh institutiv krayin Zakhidnoyi Yevropy* [Comparative analysis of political institutions in Western Europe]. L'viv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka. [In Ukrainian]. [In Ukrainian].
20. Pogorelskaya, S.V. (2004). "Vechno vcherashniye": pravyy populizm i pravyy radikalizm v Zapadnoy Yevrope ["Forever Yesterday": Right-wing Populism and Right-Wing Radicalism in Western Europe]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya* [World Economy and International Relations], 3, pp. 14-23. [In Russian].
21. Valitskiy, A. (1999). *Marksyzm i strybok u tsarstvo svobody. Istoriya komunistychnoy utopiyi* [Marxism and the leap into the realm of freedom. History of Communist Utopia]. Kyiv: Vsesvit. [In Ukrainian].
22. Gorbatenko, V. (2006). Desyat' urokiv politychnoho liderstva dlya postradyans'kykh kermanychiv [Ten lessons of political leadership for post-Soviet leaders]. *Politychnyy menedzhment. Spetsvyпуск* [Political management. Special edition], pp. 48-63. [In Ukrainian].
23. *Obshchestvennoye mneniye i vlast': mekhanizmy vozdeystviya*, (1993). [Public opinion and power: mechanisms of influence]. Kiev. [In Russian].

Цанко О.М. Историческая ретроспектива феномена популизма и политической демагогии.

В статье дается обобщающая характеристика феномена популизма и политической демагогии через призму их исторического развития. Автор обращает особое внимание на раскрытии сущности понятий «популизм» и «политическая демагогия» определяя при этом их как общие черты так и различия. В частности отмечается, что несмотря на свою внешнюю схожесть, популизм и демагогия не тождественны. Так популизм предполагает значительно менее негативный способ получения популярности среди масс, чем демагогия, поскольку демагоги спекулируют реальными проблемами своей аудитории, представляют события, взгляды оппонента в ложном свете, прибегают к фальсификации фактов. В современной политической практике популизм выступает более сложным и неоднозначным явлением, а демагогия является лишь одним из многих его инструментов и стратегий. В этом аспекте близким по содержанию является понятие «политиканство», которое наряду с демагогией является одним из негативных проявлений популизма.

В статье также осуществляется одна из первых попыток определить основные периоды исторического развития популизма и политической демагогии, определяя при этом и основные направления их эволюции. Наряду с этим, исследуя популизм и политическую демагогию в исторической ретроспективе, можно сделать вывод, что объективные условия возникновения этих общественно-политических явлений были связаны с социальной тенденцией, в

соответствии с которой массы являются только объектом политики. Субъективные предпосылки для возникновения и распространения популизма вызванные несовершенством отношений «господства-подчинения», доминированием массового общества. В исследовании делается обобщающий вывод, что функционирование и распространённость популизма и политической демагогии в современных политических системах характеризуется его детерминированностью культурными, историческими, политическими особенностями стран.

Ключевые слова: популизм, политическая демагогия, апризма, жетулизм и пиронизм, политическая система, политиканство, коррупция, национализм.

Tsapko O. Historical Retrospective of the Phenomenon of Populism and Political Demagogy.

The article gives a general description of the phenomenon of populism and political demagoguery through the prism of their historical development. The author pays special attention to the disclosure of the essence of the concepts of “populism” and “political demagoguery”, while defining their common features and differences. In particular, it is noted that despite their outward resemblance, populism and demagoguery are not identical. Thus, populism provides a much less negative way of gaining popularity among the masses than demagoguery, because demagogues speculate on the real problems of their audience, present events, views of the opponent in a false light, resort to falsification of facts. In modern political practice, populism is a much more complex and ambiguous phenomenon, and demagoguery is only one of its many tools and strategies. In this aspect, the concept of “politicking” is close in meaning, which, along with demagoguery, is one of the negative manifestations of populism.

The article also makes one of the first attempts to identify the main periods of historical development of populism and political demagoguery, while determining the main directions of their evolution. At the same time, examining populism and political demagoguery in historical retrospect, we can also conclude that the objective conditions for the emergence of these socio-political phenomena were related to the social trend, according to which the masses are only the object of politics. Subjective preconditions for the emergence and spread of populism are caused by the imperfection of the relationship “domination – subordination”, the dominance of mass society. In general, the study concludes that the functioning and prevalence of populism and political demagoguery in modern political systems is characterized by its determinism of cultural, historical, political characteristics of countries.

Keywords: populism, political demagoguery, aprism, jetulism and pyronism, political system, politicking, corruption, nationalism.